

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Соціально-гуманітарний факультет

Кафедра фінансів, банківської справи та страхування ВННІЕ

БОМКО Сергій Петрович

**Інноваційна діяльність як умова професійної самореалізації соціального
працівника**

спеціальність: 231 - Соціальна робота
освітньо-професійна програма - Соціальна робота

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи СРМ-22
С.П. Бомко

ТЕРНОПІЛЬ - 2025

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1.ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	8
1.1. Сутність інновацій в традиційній уяві та соціальних інновацій	8
1.2.Природа та зміст інноваційної діяльності.....	14
Висновки до розділу.....	19
Розділ 2. ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ МОЛОДІ ЯК ОСНОВА ПОБУДОВИ СОЦІАЛЬНО ЗОРІНТОВАНОЇ ДЕРЖАВИ.....	20
2.1.Самовизначення молоді та її здатність до соціального новаторства...20	
2.2.Структура інноваційної діяльності молоді	24
2.3. Роль соціальних інститутів у формуванні та розвитку інноваційного потенціалу молоді.....	28
Висновки до розділу.....	31
Розділ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА.....	32
3.1.Удосконалення соціальних відносин та поширення інноваційної діяльності молоді.....	32
3.2 Соціальні інновації у соціальній роботі	36
Висновки до розділу.....	44
Висновки.....	45
Список використаних джерел.....	47

ВСТУП

Актуальність дослідження. Інноваційні трансформації у системі соціального управління, зумовлюють необхідність розробки програмних рішень і прогнозів щодо подальшого розвитку соціального управління. Важливість упровадження інновацій у сферу соціального захисту та соціального обслуговування, а також їх наукового осмислення підтверджується низкою стратегічних концептуальних і нормативно-правових актів, що визначають напрями державного будівництва України.

Підвищена увага до теоретичного аналізу інноваційної діяльності у сфері соціальної роботи пояснюється тим, що українське суспільство та держава активно рухаються до інтеграції в європейське співтовариство. Досягнення європейських стандартів можливе лише за умов активізації інноваційних процесів. Нововведення у сфері соціального управління становлять необхідну передумову підвищення результативності, конкурентоспроможності національної економіки та вдосконалення соціальної сфери в цілому.

В умовах становлення і розвитку нових соціальних відносин в Україні закономірним є включення молодого покоління до процесів економічних, політичних, духовних і соціальних трансформацій. Від масштабності та глибини цих змін, а також від строків їх реалізації залежить успіх реформування українського суспільства. Разом із тим перехід від однієї соціальної системи до іншої супроводжується значними дисфункціями, що робить надзвичайно актуальним вивчення ролі інноваційної діяльності населення в нових умовах. Особливої ваги набуває той факт, що процеси інноваційної активності у сучасному суспільстві досі не отримали достатньо глибокого і всебічного наукового аналізу.

У цьому контексті від належного вивчення зазначеної проблеми значною мірою залежить формування дієвої державної соціальної політики, яка має на меті підготовку молодого покоління до засвоєння норм демократичного, цивілізованого та культурно розвиненого суспільства, а також створення умов для їх ефективної інтеграції у соціальні відносини, характерні для цього суспільного устрою. Інноватика як окрема наукова галузь привертає увагу представників різних сфер знань – від економіки, філософії, політології та психології до математики, але найбільш вагомий

внесок у її розвиток роблять саме соціологи. Це пояснюється, з одного боку, внутрішніми трансформаційними процесами в межах самої соціологічної науки, а з іншого – потребами суспільства в осмисленні та використанні інновацій.

Процес наукового осмислення інноваційних технологій має тривалу історію становлення, однак визначити точний початок цього процесу неможливо. Інтерес до проблем інноваційності в різні періоди або зростав, або знижувався, що було зумовлено соціальними потребами, інтенсивністю наукового пошуку оптимальних шляхів удосконалення управління соціальною системою та її інститутами, а також активністю окремих соціальних груп і індивідів. Оскільки інноваційна діяльність реалізується виключно в межах соціальних інститутів, організацій та груп, то ці аспекти отримали ґрунтовне відображення у працях як зарубіжних, так і вітчизняних учених, серед яких Л. Водачек, М. Вебер, В. Вяткін, Р. Мертон, Д. Морено, Т. Парсонс, О. Пригожий, А. Турен та інші.

У світовій і вітчизняній соціології молоді склалися впливові наукові школи, що представлені авторитетними дослідницькими колективами, публікаціями та спеціалізованими освітніми програмами. Серед українських науковців варто відзначити праці В. Андрущенка, В. Бакірова, В. Боряза, М. Головатого, В. Городяненка, С. Іконнікової, І. Кона, В. Лісовського, М. Лукашевича, І. Мартинюка, В. Соболева, В. Чупрова, Ю. Яковенка, О. Якуби. Їхній науковий доробок сприяв становленню та розвитку концептуальних підходів до розуміння інноваційної діяльності в соціальному середовищі.

Проблематика, пов'язана з інноваційною діяльністю молоді, вже посіла важливе місце серед актуальних напрямів світової науки. Сам феномен інноваційності молодого покоління найбільш детально розглядався у працях психологів та економістів, які довели, що на характер інноваційної активності молодих людей визначальний вплив мають соціальне середовище, умови розвитку суспільства та належність до певних соціальних груп. В українській соціологічній традиції дослідження, присвячені саме проблематиці інноваційної діяльності молоді, практично були відсутні. Протягом останніх трьох десятиліть вітчизняна соціологія молоді здебільшого спиралася на методологію субстанціалізму, однак цей

підхід виявляється обмеженим у ситуаціях, коли соціальна реальність проявляє непередбачувану чи навіть парадоксальну динаміку.

Таким чином, зростає актуальність дослідження закономірностей інноваційної діяльності як у масштабі всього суспільства, так і в межах молодіжного середовища зокрема, що відкриває перспективи оптимізації шляхів її формування та реалізації у практиках сучасної соціальної роботи.

Метою даного дослідження є розроблення та наукове обґрунтування концепції вивчення сутності, структури й функцій інноваційної діяльності, а також визначення можливостей її практичного використання у сфері соціальної роботи.

Для досягнення поставленої мети необхідним є вирішення комплексу завдань, серед яких:

- виявлення загальносоціологічних тенденцій розвитку інноваційних процесів;
- окреслення структурних елементів інноваційної діяльності;
- аналіз інституційних та традиційних сфер її формування і реалізації;
- з'ясування особливостей соціально-економічної інтеграції молоді в умовах кризового суспільства до його статусно-рольової системи;
- визначення характеру взаємодії між сучасною соціальною структурою та молодим поколінням, а також виявлення суперечностей і причин, що їх зумовлюють.

Важливою складовою є дослідження мотиваційних механізмів участі молоді в інноваційних процесах.

Об'єктом дослідження виступає інноваційна діяльність, яка розглядається як цілеспрямована зміна стану соціального об'єкта. Предметом дослідження є різновиди та форми інноваційної активності, а також способи її застосування в практиках соціальної роботи.

Методологія і методи дослідження. Для досягнення поставленої мети було застосовано комплекс загальнонаукових методів, серед яких аналіз і синтез, індукція та дедукція, порівняльний аналіз, типологізація та систематизація. Теоретичну основу дослідження склали методологічні положення структурно-функціонального, діяльнісно-структурного та системного підходів. Використання системного та діяльнісно-структурного підходів дозволило визначити основні складові інноваційної

діяльності та чинники, що детермінують їх розвиток. Застосування структурно-функціональної методології сприяло розкриттю особливостей вияву інноваційності у сфері соціальної роботи та виявленню потенціалу молодого покоління як носія інноваційних змін. У процесі дослідження також використовувалися конкретні соціологічні методи – анкетування, напівформалізоване інтерв'ю та аналіз документальних джерел, що забезпечило емпіричне підґрунтя для узагальнень.

Наукова новизна одержаних результатів. У роботі визначено сутність, структуру та функції інноваційної діяльності молоді, а також обґрунтовано механізми й напрями її реалізації в умовах суспільної нестабільності, організаційної неупорядкованості та трансформаційних процесів у сфері управління. Обґрунтовано тезу про те, що молодь як особлива соціальна група є головним ресурсом реформування суспільства та схильна до вибору радикальних інноваційних стратегій поведінки на різних рівнях соціальної організації.

Практичне значення одержаних результатів. Виконане дослідження сприяло впорядкуванню термінологічного апарату та формуванню узагальненої схеми соціологічного аналізу інноваційної діяльності молоді. Основні положення та зроблені висновки розширюють межі наукових уявлень, дозволяють глибше осмислити етапи розвитку емпіричного соціального пізнання, а також збагачують понятійний апарат сучасної соціології завдяки введенню в науковий обіг категорій «інноваційна діяльність» і «інноваційна діяльність молоді».

Структура та обсяг роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загального висновку, списку використаних літературних джерел, що нараховує 55 найменування, 28 з яких – іноземними мовами.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Сутність інновацій в традиційній уяві та соціальних інновацій

Початки інноватики пов'язані з економічною сферою, зокрема з підприємництвом, і традиційно асоціюються з працями М. Кондратьєва та австрійського економіста Й. Шумпетера. Виявлення Кондратьєвим великих циклів економічної кон'юнктури сприяло подальшому вивченню причин цих циклів та значення нововведень у розвитку макроекономічних процесів. Розвиваючи ідеї Кондратьєва, Шумпетер запровадив у науковий обіг поняття «економічний розвиток» і термін «інновація», визначивши його як появу чогось нового та раніше невідомого, а також ряд інших понять, пов'язаних із теорією інноваційних процесів. У цьому контексті підприємництво визначалося як основна сфера інноваційної діяльності. Споконвічний зв'язок інноватики з економікою зберігається і сьогодні, суттєво впливаючи на формування її понятійного апарату [50].

Існує кілька поширених визначень терміну «інновація». Інновація розглядається як будь-який новий підхід до розробки, виробництва або збуту продукту, що надає перевагу інноватору або його підприємству у порівнянні з конкурентами. Водночас її визначають як кінцевий результат інноваційної діяльності, який реалізується у вигляді нового продукту на ринку або вдосконаленого технологічного процесу в практичній діяльності. Інновація також трактується як стратегічний напрям, що забезпечує стабільне зростання та розвиток організації. З економічної точки зору, кінцевим наслідком інновації часто вважають комерційний успіх. Однак сучасні дослідники дедалі частіше розширюють розуміння інновацій, виходячи за межі виключно економічної теорії та практики, розглядаючи їх як багатогранне явище соціальної та управлінської сфери.

Аналізуючи різні визначення поняття «інновація», її не слід обмежувати лише сферою підприємництва. Підприємницька діяльність, за своєю природою комерційна, орієнтована на отримання прибутку. Проте соціальні відносини людей значно ширші та включають політичну сферу, мистецтво, охорону довкілля, освіту, охорону здоров'я та інші галузі, що формують соціальну

сферу життя. У цих сферах також можливі інновації, хоча вони не пов'язані безпосередньо з бізнесом або підприємництвом.

Більш широке розуміння інновацій пропонують сучасні дослідники, які визначають їх як застосування досягнень людського розуму з метою підвищення ефективності діяльності у різних сферах життя. Інновації можуть мати різну природу: технічну, економічну, екологічну, управлінську, політичну, соціокультурну та інші. З цього випливає, що сферою інновацій є весь соціальний простір людства.

Доцільно розглянути саму природу інновації. Незважаючи на підвищений інтерес практики до інновацій та активну увагу дослідників, сучасна інноватика розвивається у своєрідному замкненому колі. Незалежно від того, в якій сфері та на якому рівні суспільного життя проводяться дослідження інноваційних процесів, майже всі вони зосереджуються на питанні досягнення економічного або комерційного успіху через інновації. У результаті наукові пошуки здебільшого орієнтовані на прагматичні цілі і ведуться на прикладному рівні науки, який без міцної фундаментальної бази рано чи пізно стикається з кризою розвитку [42].

Спроби підкреслити роль людського розуму в зародженні інновацій не завжди підвищують теоретичний рівень інноватики. Новаторські ідеї, винаходи та технології часто є результатом обмеженого прагматичними завданнями розвитку наукової думки, що не розкриває повного потенціалу людського розуму. Варто зазначити, що інновації виникають не лише в межах свідомої діяльності людини. У соціальному житті відомі випадки спонтанних інновацій, які формуються незалежно від волі та намірів людей.

Підвищити теоретичний рівень інноватики та надати їй більшого значення у практичній діяльності людини і суспільства можливо лише через розвиток інноваційного мислення у розробників і користувачів нововведень. Для цього необхідне їх системне занурення в методологію інновацій. Дослідження природи інновацій переслідує методологічну мету – виявлення фундаментальних основ цього явища та визначення їх ролі у зародженні та розвитку інноваційних процесів на різних рівнях соціальної і суспільної реальності [12].

Генезис інноваційних нововведень можна розглядати як результат кризової взаємодії активності та опору, а також процесу його подолання. На

відміну від класичного сприйняття безладу як протилежності порядку, синергетичний підхід трактує хаос як творче джерело зародження нового порядку. Організація та порядок у цьому контексті визначаються як стабільність станів, жорсткість зв'язків, структурованість відносин і передбачуваність дій.

Фундаментальне дослідження французького вченого Е. Морено, присвячене виникненню порядку з хаосу, розкриває цей процес як первинний етап становлення самої Природи. Саме цей початковий момент дозволяє усвідомити природне коріння інновацій, що, у свою чергу, визначає методологічні засади загальної та спеціальної інноватики [54].

Сучасні організації та установи, що функціонують у соціальній сфері, змушені адаптуватися до динамічних умов зовнішнього середовища та завчасно враховувати тенденції майбутніх змін. У процесі виконання цього завдання активно розробляються та впроваджуються різноманітні нововведення, які в науковій літературі дедалі частіше визначаються як соціальні інновації. Сам термін «інновація» (лат. *innovatio*) означає запровадження нового у практику. Відповідно, під соціальною інновацією розуміють цілеспрямовано організоване нововведення або новий підхід у практиці соціальної роботи, що виникає на певному етапі розвитку суспільства під впливом змінних умов і спрямоване на досягнення позитивних трансформацій у соціальній сфері.

Соціальні інновації мають низку відмінностей від матеріально-технічних нововведень. Якщо останні здебільшого є результатом індивідуальної творчої діяльності, то соціальні новації, як правило, виникають унаслідок колективної взаємодії. Крім того, їхній ефект має відкладений у часі характер і не завжди проявляється настільки швидко та конкретно, як у випадку з технічними досягненнями. Особливістю соціальних інновацій є їхня сильна залежність від зовнішнього середовища, більш широкий спектр можливого застосування, а також тісний зв'язок із груповими та індивідуальними характеристиками людей, які залучені до їх реалізації.

Різноманітність соціальних інновацій зумовлена багатогранністю соціального життя. Це пояснює наявність різних підходів до їх класифікації, кожен з яких відображає специфіку досліджуваних явищ і враховує особливості соціальних процесів у певному контексті.

Виходячи з рівня та обсягу соціальних нововведень, можна виокремити інновації глобального характеру, що спрямовані на вирішення загальнолюдських проблем (наприклад, подолання екологічних криз чи глобальних епідемій), а також регіональні й локальні, які відображають специфічні інтереси певного регіону або місцевої громади. За сферами суспільного життя виділяють соціальні, політичні, економічні інновації, а також нововведення у культурно-духовній сфері, у соціальних структурах та інститутах.

Залежно від масштабу поширення інновації можуть мати одиничний характер, коли вони реалізуються лише на одному об'єкті, або ж дифузний, що передбачає їхнє поширення на значну кількість об'єктів. У структурі соціальної сфери, компонентами якої є система освіти, управління, зайнятості населення, пенсійне забезпечення, культура, спорт, охорона здоров'я тощо, можна виокремити такі різновиди соціальних інновацій, як педагогічні, освітні, правові, управлінські та інші.

Джерелами виникнення соціальних інновацій виступають, насамперед, зміни у зовнішньому середовищі, нові соціальні проблеми, які неможливо вирішити традиційними методами, а також трансформація потреб суспільства та окремих його членів. Саме невирішеність певних соціальних проблем стає поштовхом до розроблення нових засобів і механізмів у соціальній сфері. Яскравим прикладом є створення та поширення «телефонів довіри», що забезпечують анонімну психологічну допомогу особам у кризових ситуаціях. Подібним чином виникли соціальні притулки, кризові центри, спеціалізовані готелі та інші форми підтримки населення [9].

У філософському вимірі соціальні інновації можна розглядати як нові форми суспільної практики, що виникають для подолання суперечностей, зумовлених складністю і нестійкістю соціального середовища, співіснуванням різних систем цінностей, а також зростанням рівня соціальної мобільності. За цих умов традиційні способи та інструменти забезпечення соціальних гарантій втрачають ефективність, що й обумовлює необхідність пошуку альтернатив. Розвиток суспільства відбувається через постійне оновлення, результатом якого стає формування нових елементів у соціальній сфері та поява нетрадиційних методів організації соціальної діяльності. Саме інновації виступають формою прояву суспільного поступу.

У цьому контексті важливим є чітке визначення змісту інновацій як процесу. Інноваційний процес охоплює зародження ідеї, її перевірку на практиці та подальше поширення. Він включає інноваційну діяльність, під якою розуміють використання наукових знань і практичного досвіду задля створення якісно нового продукту або вдосконалення вже існуючого. Такий процес передбачає пошук та розробку ідей, їхню апробацію, дифузю та практичне застосування. Період від появи ідеї до її впровадження визначається як інноваційний цикл, тривалість якого залежить від низки факторів, що можуть його уповільнювати.

До найважливіших чинників, які стримують розвиток інновацій, належать соціально-економічні та психологічні. Соціально-економічні обмеження проявляються у хронічному браку фінансування, дефіциті кваліфікованих кадрів, загрозі втрати робочих місць та поширенні безробіття внаслідок впровадження інноваційних рішень. Психологічні бар'єри пов'язані із недостатнім рівнем поінформованості про цілі і зміст нововведень або з їх сприйняттям як короткострокової кампанії. Серед додаткових причин гальмування інновацій можна назвати стереотипність мислення, консерватизм, брак ініціативності та творчого підходу до вирішення соціальних проблем.

Науковці пропонують спеціальні програми соціально-психологічного супроводу інновацій, які передбачають критичний аналіз і підготовку аргументів на їхню користь, прогнозування очікуваних результатів, вивчення ставлення колективів до нововведень із метою виявлення їхніх прихильників і противників, а також вироблення індивідуального підходу до кожної зацікавленої сторони. Важливим елементом таких програм є формування поетапного плану реалізації інновацій з урахуванням специфіки конкретного соціального середовища [1, 7].

Соціальною основою та безпосереднім суб'єктом соціальних нововведень виступають інноватори. Так, за типом інноваційної активності виокремлюють творців (авторів ідей та їхніх популяризаторів) і реалізаторів (розробників технологічних процесів освоєння й упровадження нововведень). За відношенням до основної спеціальності виділяються професіонали та самодіяльні інноватори. Залежно від кількості учасників інноваційного процесу інноватори поділяються на індивідуальних і колективних. Окремим критерієм є предмет інноваційної діяльності: інноватори можуть

зосереджуватися на створенні нових матеріальних продуктів, технологій, методів діяльності або ж формуванні нових соціальних норм та відносин.

Розв'язання кризових ситуацій у життєдіяльності соціальних систем здійснюється через інноваційні підходи, що орієнтовані на пошук і практичну реалізацію принципово нових технологій. Одним із таких підходів є програмне інноваціювання соціальних систем, яке спирається на низку методологічних засад. До них належать:

– орієнтація на оновлення та трансформацію організації загалом і її взаємодії з навколишнім середовищем, адже зміни лише окремих елементів не здатні забезпечити системної ефективності.

– засада «граничної мети», яка передбачає формування стратегічних завдань на межі можливого, що забезпечує вихід організації на новий – принцип «пульсуючого інноваціювання», який реалізується через програмні серії інноваційних семінарів, що проводяться з короткими інтервалами та передбачають інтенсивну взаємодію консультантів і членів організації.

– кумулятивна мотивація, що ґрунтується на аналізі результатів попередніх етапів інноваційної діяльності: успіхи підвищують упевненість і стимулюють подальші зміни, тоді як відсутність результативності породжує прагнення до пошуку ефективніших рішень.

– інтегративне програмування, яке забезпечує формування цілісної стратегії розвитку на основі співвіднесення здобутих результатів з концепцією оновлення.

«Вирощування інноваційного ядра», що передбачає поступову зміну організації через трансформацію її кадрового складу та формування команди, здатної стати носієм інноваційної методології і самостійно реалізовувати її на практиці.

Реалізація зазначених принципів дозволяє не лише долати кризові явища, а й вибудовувати такі альтернативні соціальні системи, які унеможливають виникнення криз і мінімізують конфліктогенність суспільного розвитку.

Соціальні інновації – це нововведення в соціальній практиці, спрямовані на розв'язання суперечностей, що виникають в умовах соціальної неоднорідності та нестабільності. Вони виникають на тлі співіснування різних ціннісних систем і посилення соціальної мобільності, коли традиційні методи забезпечення соціальних гарантій виявляються неефективними. Розвиток

суспільства неможливий без оновлення, що передбачає формування нових компонентів у соціальній сфері та інноваційних способів соціальної діяльності. Інноваційний процес включає генерацію нової ідеї, її апробацію та поширення. Він складається з пошуку і розробки нової ідеї, її експериментальної апробації, розповсюдження та використання. Період від виникнення до практичного застосування являє собою інноваційний цикл, тривалість якого може варіювати в залежності від багатьох факторів, що викликають гальмування процесу. Серед основних чинників гальмування можна виділити соціально-економічні та психологічні. До першої групи чинників гальмування відносяться насамперед такі, як гострий дефіцит фінансування нововведення, явний недолік професійно підготовлених кадрів, перспектива скорочення робочих місць і поширення безробіття у міру розвитку конкретного інноваційного процесу. Психологічні чинники гальмування обумовлені наявністю різних психологічних бар'єрів інформаційного або світоглядного плану, коли мова йде про недостатню інформованість про суть і мету інновації або про ставлення до нововведень як короткочасної кампанії. До числа причин, що стримують інноваційний, можна віднести консерватизм мислення, відсутності ініціативного і творчого підходу у вирішенні проблем у соціальній сфері. Вченими розробляються спеціальні програми мають на меті соціально-психологічне забезпечення нововведень. Їх основними елементами є: критичне ставлення до майбутніх нововведень, аргументація на їх користь; обґрунтування кінцевих результатів, очікуваних в результаті реалізації нововведення, вивчення думки працівників організації з метою виявлення прихильників і супротивників нововведення і знаходженні правильного підходу до кожного зацікавленій людині; затвердження плану впровадження нововведення.

1.2. Природа та зміст інноваційної діяльності

Звернення науковців до проблематики інноватики та виділення її як одного з ключових напрямів сучасної науки свідчить про усвідомлення зростаючої ролі інноваційних процесів у розвитку суспільства. Дослідження цієї тематики виявило складність та багатогранність явища, що призвело до формування різних підходів щодо його аналізу. Це, у свою чергу, зумовило потребу в системному та комплексному вивченні

інноваційних процесів з урахуванням не лише самих нововведень, а й соціокультурного середовища, в якому вони виникають.

На початковому етапі інноватика концентрувалася на економічних та соціальних закономірностях створення та поширення науково-технічних новинок. Однак досить швидко межі досліджень розширилися, і до них стали включати соціальні новації, насамперед зміни, що відбуваються в організаціях та на підприємствах, зокрема трансформації структур, процесів прийняття рішень та освоєння нових видів діяльності.

Інноватика сформувалася як міждисциплінарна галузь знань, інтегруючи досягнення філософії, соціології, психології, економіки, культурології та інших наук. Семантично термін «нововведення» (лат. *innovatio*) означає введення чогось нового, тобто реалізацію новизни. У практичному плані мова йде про інновації, які виникають у відповідь на певні суспільні потреби – нові або вже відомі – і виступають засобом їх задоволення. Залежно від характеру цих потреб інновації можуть виявлятися як нові продукти, технології, економічні, соціальні, організаційні та інші структури, а також механізми взаємодії між людьми в різних сферах діяльності. Інновації є ключовим організаційним елементом цілеспрямованих змін і формують основу справжніх трансформацій у соціумі, виступаючи своєрідними «клітинками» керованого розвитку суспільства.

У сучасних умовах трансформаційного розвитку суспільства інноваційні процеси у різних сферах соціуму набувають постійного та безперервного характеру. Для їх успішного здійснення потрібні високий рівень професіоналізму, спеціальні знання та навички. Саме тому в сучасних умовах, коли економіка потребує інтенсифікації, а суспільство має підвищену здатність до сприйняття масштабних змін, формується окрема наукова дисципліна – інноватика.

Інновація розглядається як комплексна цілеспрямована трансформація, що впроваджує у систему нові, відносно стабільні елементи. Такі елементи можуть мати матеріальну чи соціальну природу, але кожен з них окремо є лише нововведенням, тобто предметом інновації. Саме інновація, як процес, відображає зміну стану певної системи з одного рівня на інший. Центральною проблемою інноватики як науки є дослідження цих

цілеспрямованих, ініційованих і контрольованих змін. Таким чином, інновація виступає одночасно об'єктом і процесом наукового дослідження, спрямованого на створення та впровадження нововведень.

Аксіологічний аспект інноваційної діяльності проявляється у розгляді її як ціннісної установки. Молодь, беручи участь у соціальних відносинах, не лише змінює їх, а й самостійно розвивається під впливом цих трансформацій. Зворотний вплив соціальних умов і відносин на активність та соціальну діяльність молоді здійснюється через її свідомість, яка формує певну систему цінностей, інтересів і способів задоволення потреб.

Ціннісно-мотиваційна сфера свідомості молоді являє собою складну системну структуру, яка формується під впливом безпосередніх умов життєдіяльності та процесу становлення молодого покоління як активного суб'єкта суспільного відтворення і соціального життя. Такий підхід дозволяє розглядати мотиваційну сферу в її цілісності, підкреслюючи її спрямованість свідомості і відокремлюючи її від простого мотивування окремих дій або конкретних вчинків. Фундаментальні мотиваційні установки особистості зароджуються в процесі соціалізації, проте соціалізація не обмежується лише імітацією соціальних ролей, а передбачає активне відтворення системи соціальних взаємозв'язків через власну діяльність та включення в соціальне середовище.

У процесі соціалізації можна виділити як пізнавальні, так і трансформаційні етапи, де останні мають інноваційний характер. Молодь не лише засвоює норми та цінності суспільства, а й інтегрує їх у власну систему інтересів і цінностей. Якщо на пізнавальному етапі переважає наслідування, то на інноваційному ключову роль відіграє творче перетворення та новаторство. В результаті соціалізації формується або стереотипно-особистісний, або активно-особистісний тип свідомості та поведінки [24].

Орієнтація молоді на інноваційну діяльність, навіть якщо вона закріплена в їх мотиваційній сфері, сама по собі не є показником розвитку. Під розвитком слід розуміти спрямований процес соціальних змін, а справжній розвиток молодої людини відбивається лише через зміни у свідомості, що формуються під час її соціалізації. У онтогенетичному вимірі розвиток молоді можна розглядати як поступовий перехід від стереотипно-особистісного типу свідомості до

активно-особистісного.

З позиції соціології інновацію можна досліджувати у рамках теорій соціальної дії, процесів соціалізації, соціології культури, а також функціонування і трансформації суспільних систем, соціальних інститутів та відносин. Інновація, таким чином, являє собою широке за змістом і формами прояву соціальне явище. Її сутність визначається низкою ключових характеристик: виникненням дисфункцій у соціальній системі, до якої включається індивід; невідповідністю поведінки та свідомості людини нормам соціального середовища; наявністю у індивіда ресурсів для подолання соціальних дисфункцій; а також тим, що потенціал суб'єкта здатний відповідати дисфункціональному стану оточуючого середовища та сприяти інноваційним змінам.

Інновація, на наш погляд, є багатогранним явищем у житті соціальних суб'єктів і проявляється переважно у тих взаємодіях, процесах, формах діяльності та інститутах, через які відбувається трансформація як самого суб'єкта, так і його соціального середовища. Відповідно, можна виділити ключові аспекти розгляду інновації як суспільного феномену: соціальні відносини, соціальний процес, соціальна діяльність і інституціональні форми. Перший аспект пов'язаний зі специфікою інноваційних взаємин суб'єкта з оточенням, другий фокусується на характеристиках інноваційного процесу, третій – на особливостях інноваційної діяльності, четвертий – на потенціалі окремих інституцій, що реалізують нововведення.

Інноваційні взаємини суб'єкта із соціальним середовищем переважно мають дисгармонійний характер, адже гармонійні взаємодії зазвичай не створюють потреби у нововведеннях. Сутність таких дисгармоній полягає у невідповідності очікувань суб'єкта та ціннісної системи оточення. Ступінь цієї дисгармонії визначається, передусім, потенціалом суб'єкта для впровадження новацій і рівнем дисфункціональності соціального середовища.

Як процес соціальної активності особистості або групи, соціальна інновація володіє складною та динамічною природою. Вона завжди є результатом взаємодії суб'єкта та елементів соціального середовища, що спрямована на узгодження структури свідомості та поведінки індивіда з умовами оточення, формуючи таким чином певну цілісність і

впорядкованість соціальної системи.

Таке розуміння соціальної інноватики базується на розгляді її як специфічного виду соціальної діяльності. У цьому випадку об'єкт безпосередньо може брати участь у процесі інноваційної діяльності, оскільки він включається в інноваційні взаємозв'язки та безпосередньо в інноваційний процес. Зазвичай така діяльність пов'язана з трансформацією структури свідомості та поведінки суб'єкта, змінює його моральні, професійні та духовні характеристики або передбачає вплив на ті елементи соціального середовища, які піддаються корекції відповідно до потенціалу суб'єкта. Інноваційна активність може проявлятися систематично або фрагментарно, послідовно або хаотично, бути свідомою та цілеспрямованою або спонтанною, активною або пасивною.

Водночас у процесі інноваційної діяльності задіяні не лише безпосередній суб'єкт і об'єкт змін, але й спеціалізовані організації та фахівці (інноватори), які професійно займаються цим видом діяльності. Такі суб'єкти мають іншу мету, визначену загальною спрямованістю діяльності, застосовують спеціально розроблені методи та техніки, а також можуть прогнозувати результати своєї роботи. У цьому випадку чітко прослідковується направленість діяльності від інноватора до об'єкта і суб'єкта інновації.

Розгляд соціальної інновації як особливого типу діяльності вимагає певних уточнень. Зокрема, необхідно виокремлювати два головні варіанти соціальної інновації, які визначаються напрямком взаємодії суб'єкта та соціального середовища.

У процесі соціальної інновації можливі два основні варіанти взаємодії суб'єкта з соціальним середовищем. Перший варіант передбачає зміну самого середовища, так що його властивості стають відповідними потребам і характеристикам суб'єкта. У цьому випадку суб'єкт може або адаптуватися до нових умов, або домогтися від середовища повернення до попереднього стану.

Другий варіант характеризується зміною самого суб'єкта, який переходить на новий, вищий або нижчий рівень соціалізації. У такій ситуації суб'єкт впливає на соціальне середовище, спрямовуючи його трансформацію відповідно до свого розвитку, або навпаки, середовище коригує властивості суб'єкта, пристосовуючи їх до свого рівня.

Таким чином, аналіз соціальної інновації як суспільного явища демонструє взаємозв'язок змінності та стабільності в структурі соціального суб'єкта. Якщо інноваційні процеси переважно визначаються впливом середовища на суб'єкта, він ризикує стати конформістом, втрачаючи активне творче начало. Якщо ж стійкість особистості домінує над здатністю до змін і ігнорує вплив соціального оточення, така особистість не здатна реалізувати справжні інновації.

Тільки гармонійне поєднання стабільності та змінності у взаємодії суб'єкта і соціального середовища забезпечує ефективність інноваційних процесів. Інноваційні здібності особистості виражають цю єдність. Реальною межею можливостей для змін та стабільності виступають її особистісні характеристики — потреби, цінності, переконання, а також соціокультурні орієнтації. Їхнє зникнення або деформація може призвести до руйнації особистості та втрати здатності до інновацій.

Висновки до розділу

Інновація являє собою складне явище у житті соціальних суб'єктів, яке проявляється насамперед у відносинах, процесах, видах діяльності та інститутах, через які відбувається трансформація як самого суб'єкта, так і навколишнього соціального середовища. У зв'язку з цим базові аспекти інновації як соціального явища доцільно розглядати через різні форми соціальних відносин, соціальних процесів, діяльності та інституцій.

Водночас у процесі інноваційної діяльності задіяні не лише суб'єкт і об'єкт цієї діяльності, а й спеціалізовані організації та фахівці-інноватори, які професійно займаються впровадженням нововведень. Така діяльність відрізняється специфічною метою, спрямованістю та змістом. Для її реалізації застосовуються спеціально розроблені методи й прийоми, що дозволяють прогнозувати та контролювати результати.

Особливе значення у цьому контексті має вирішення кризових ситуацій у функціонуванні соціальних систем. Це досягається шляхом використання підходів, створених у межах інноваційної методології, яка орієнтована на пошук і впровадження принципово нових технологій та способів організації соціальної діяльності.

РОЗДІЛ 2

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ МОЛОДІ ЯК ОСНОВА ПОБУДОВИ СОЦІАЛЬНО ЗОРІЄНТОВАНОЇ ДЕРЖАВИ

2.1. Самовизначення молоді та її здатність до соціального новаторства

Самовизначення молоді розглядається як ключовий елемент її включення у соціальну структуру суспільства. Аналіз мотиваційної організації життєвого самовизначення та процесу формування соціально-професійного вибору дозволяє прогнозувати спрямованість цих процесів. У цьому контексті соціальні та професійні орієнтації молодих людей розглядаються як суб'єктивна складова вибору соціального становища, а також як важливий елемент групової свідомості. Тому в широкому розумінні самовизначення виступає як суб'єктивна форма відтворення, що передбачає свідомий вибір молоддю свого соціального статусу, професії, місця праці та побудову сім'ї. Ці чинники водночас слугують умовами для підтримання стабільності інтеграції молоді у суспільство. Індикаторами стабілізації є соціальний статус, рівень кваліфікації, можливості професійного й соціального зростання, а також сталість сімейних відносин.

У сучасних умовах формування нових моделей соціального відтворення, що заповнюють різні позиції у соціальній структурі суспільства, залежить від вирішення двох ключових завдань. Перше полягає в тому, що молодь повинна інтегруватися у всі соціальні структури та відносини, при цьому ідентифікуючи себе з тими або іншими елементами системи. Саме це визначає спрямованість розвитку як молодого покоління, так і суспільства в цілому. Друге завдання стосується здатності молоді до соціального новаторства, тобто її готовності не лише виступати об'єктом інтеграційних процесів, а й бути активним суб'єктом, який здатний прискорювати, уповільнювати або змінювати напрям інтеграції в суспільство.

Науковий та практичний аналіз цих питань виходить за межі традиційної теорії інтеграції з двох причин. По-перше, молодь як чинник соціального відтворення забезпечує не лише спадкоємність, а й оновлення соціальних структур, що сприяє розвитку як молодого покоління, так і суспільства в цілому. По-друге, джерелом соціального розвитку є

протиріччя, на основі яких виникають конфлікти. Протиріччя між молоддю як відносно автономною соціально-демографічною групою та суспільством не можуть бути врегульовані без конфліктного потенціалу.

У сучасних умовах нестабільного суспільного розвитку інтеграція молоді у соціальні структури не розглядається як кінцева мета, а виступає одним із засобів подолання конфліктів, що виникають у процесі соціального відтворення. Аналіз шляхів вирішення таких конфліктів дозволяє виділити дві основні моделі розвитку.

Перша модель передбачає інтеграцію молоді з досягненням консенсусу. Вона реалізується у двох варіантах. Перший – через конформізм молодих людей, тобто через знаходження спільних основ консолідації, що забезпечує позитивне вирішення конфлікту, але обмежує можливості соціального новаторства. Другий варіант передбачає активну інноваційну діяльність молоді, коли узгоджуються основи культури, але застосовуються нестандартні шляхи досягнення цілей та активізуються інтеграційні процеси, що сприяє новаторству.

Друга модель вирішення конфлікту пов'язана з диференціацією, у рамках якої також можлива соціальна інноваційна активність молоді.

Слід враховувати, що зміна поколінь не є одномоментним процесом заміни одних індивідів іншими. У будь-який історичний період відбувається взаємодія представників декількох поколінь. У такому контексті розвиток молоді в філогенетичному вимірі відбувається через постійне подолання протиріч і конфліктів між поколіннями, пов'язаних із балансом між повторенням досвіду та творчістю, спадкоємністю та новаторством, що забезпечує формування нової соціальної якості.

У періоди радикальних суспільних трансформацій через порушення стійких соціальних взаємозв'язків зростає кількість випадків невдалої інтеграції молоді. Це призводить до виникнення конфліктів, у результаті яких окремі молоді люди можуть опинитися маргіналізованими або виключеними з основних соціальних груп.

У ширшому соціальному вимірі наслідком невдалої інтеграції молоді може стати викривлена диференціація соціальної структури, а в крайніх випадках – дезінтеграція суспільної системи. У більш конкретному соціологічному контексті поняття «соціальне виключення молоді» розглядається як протилежне інтеграції цієї соціально-демографічної групи

у суспільство та її солідарності з ним.

Термін «соціальне виключення» (social exclusion) з'явився відносно недавно і відображає певні аспекти еволюції соціальних бар'єрів, які індивіди та групи долають у взаємодії з діючою соціальною системою. Ще в середині 1950-х років з'явилася ідея про те, що суспільство можна вважати стабільним і благополучним лише за умови реалізації принципів компенсації, підтримки та рівності. І дорослі, і молодь потребують компенсації свого невігідного соціально-матеріального становища та допомоги у подоланні тимчасових чи постійних нестатків, пов'язаних із безробіттям, хворобами чи іншими соціальними проблемами [55].

Використання концепції соціального виключення дозволяє глибше аналізувати конфліктогенні аспекти взаємодії молоді з нестабільним суспільством. Молодь присутня на всіх рівнях соціальної структури, тому конфлікт між нею та суспільством відображає конфлікти на кожному рівні взаємодії з іншими соціальними групами. Саме це обумовило визнання концепції соціального виключення як легітимного наукового та політичного інструменту. У сучасних дебатах щодо бідності та нерівності у світі широко застосовується підхід соціального закриття, що дозволяє динамічніше оцінювати характер соціальних змін та взаємодії між групами населення.

Вікова дискримінація, що у західній літературі отримала назву «ейджизм» (ageism), проявляється через обмеження прав і можливостей людей на основі їхнього віку, прямо або опосередковано впливаючи на соціально-економічні переваги. За словами британських соціологів М. Янга та Т. Шумера, «вік стає своєрідним інструментом пригноблення, який утримує людей у жорстко визначених рольових рамках» [50].

Проблематика вікової дискримінації та нерівності, особливо в трудовій сфері та освіті, детально вивчалася соціологами молоді. Проте у більшості досліджень цей аспект практично не поєднувався з аналізом соціального виключення молодих людей. Водночас вікова дискримінація тісно пов'язана з процесами низхідної соціальної мобільності, в результаті яких формуються молодіжні групи з низьким соціальним статусом та обмеженими правами. У цьому сенсі її можна розглядати як елемент ширшого процесу соціального виключення, хоча вона не тотожна йому.

Іншим близьким поняттям, яке традиційно застосовується у

вітчизняній соціології, є «відчуження». Воно має спільні риси з соціальним виключенням, проте не є ідентичним. Обидва процеси характеризуються певною формою відторгнення індивіда від суспільства, але між ними є суттєві відмінності. Відчуження зазвичай стосується порушення функціонального взаємозв'язку індивідів або груп із суспільством у певній сфері, тоді як соціальне виключення охоплює масштабне відторгнення, що охоплює одночасно кілька соціальних функцій і виходить за межі конкретної спільності.

Отже, на відміну від процесу відчуження, соціальне явище виключення характеризується фактичним витісненням молоді зі структур суспільства та переміщенням її окремих груп у маргінальні прошарки. На практиці це проявляється у створенні соціально пригноблених або нетипових груп, до яких належать, наприклад, інваліди, особи з залежностями, бездомні.

Розглядаючи виключення як спосіб вирішення конфліктів між молоддю та суспільством, можна виокремити дві його форми: виключення як процес та виключення як становище, тобто соціальний статус. До складових процесу виключення відносять соціальну дискримінацію, соціальне відчуження та маргіналізацію, кожна з яких призводить до різних форм відторгнення молоді від соціальної системи.

Хоча виключення не є метою соціального розвитку, воно може виникати внаслідок векторів функціонування соціальних перетворень, державної політики та діяльності соціальних інститутів, які несвідомо обмежують права і можливості молоді. У таких умовах безуспішні спроби інтеграції ставлять молодь перед необхідністю пошуку альтернативних шляхів соціальної інтеграції, часто між легітимною самореалізацією в офіційних формах (освіта, праця) та самоутвердженням у межах молодіжної субкультури, що інколи пов'язана з порушенням закону та дестабілізацією суспільства.

В умовах реформ в Україні переважно реалізовувалась саме остання модель інтеграції молоді, де пріоритет надавався дозвільній активності як фактору висхідної мобільності. У контексті соціальної поляризації та недостатньої ефективності механізмів соціального захисту соціальне виключення окремих груп молоді стає майже невід'ємним соціально обумовленим явищем, тоді як низький статус цієї соціально-

демографічної групи розглядається радше як наслідок, а не причина виключення.

2.2. Структура інноваційної діяльності молоді

Рефлексивно-діяльнісний підхід, запропонований для осмислення природи інноваційної діяльності, з його широким категоріальним апаратом, принципами системної організації та можливістю аналізу рефлексії на різних рівнях розвитку інновацій, є ефективним також для виділення основних структурних компонентів інноваційної діяльності.

Інноваційну діяльність молоді доцільно розглядати як прояв творчої активності, що дозволяє систематизувати погляди на цілісне вивчення цього виду діяльності. У системно-орієнтованих дослідженнях інноваційна активність детальніше проявляється через аналіз особистісної, регулятивно-комунікативної та результативної підсистем креативної парадигми. Молоді люди, реалізуючи себе в активно-особистісній діяльності, обов'язково включаються в креативний процес, який проявляється у створенні нових цінностей – матеріальних, духовних, а також у трансформації самої особистості в процесі продукування як суб'єктивно, так і об'єктивно нових результатів.

З цього випливає, що інноваційна діяльність молоді формує трирівневу структуру: на базовому рівні розташована рефлексія, що виражається в усвідомленні особистістю власної пошуково-творчої активності; другий рівень включає креативно-перетворювальну діяльність; третій – співтворчість, тобто взаємодію з іншими суб'єктами та середовищем у процесі створення нового [30, 35].

При побудові моделі інноваційної діяльності молоді ми спиралися також на соціально-психологічний підхід до вивчення інноваційних процесів, розроблений в американській інноватиці (зокрема, Е. Роджерсом та іншими дослідниками). Висновки цього підходу можуть бути прийняті як робочі гіпотези для нашого дослідження. За Е. Роджерсом, у процесі поширення інновацій виділяються різні групи учасників інноваційного процесу, які мають відмінне ставлення до нововведень. Це ставлення має ієрархічну структуру, що включає загальну настанову на нове, ставлення до конкретної інновації, а також особливості взаємовідносин і взаємодій між усіма учасниками процесу.

Інноватор повинен володіти здібностями до встановлення ефективних взаємовідносин із всіма учасниками процесу, вміти творчо вирішувати конфлікти, а також володіти майстерністю ведення колективної дискусії. Соціально-психологічний підхід передбачає розгляд інноваційної діяльності як результату міжіндивідуальної взаємодії, що обумовлює включення до структури інноваційної діяльності молодого людини здатності до ефективної соціальної взаємодії.

Індивідуально-творчий підхід виступає методологічною основою для побудови моделі інноваційної діяльності. Його суть полягає в тому, що він дозволяє інтегрувати механізм загального саморозвитку особистості та враховує динаміку її мотивації в процесі становлення. Основне призначення індивідуально-творчого підходу полягає у створенні умов для самореалізації особистості, діагностики та розвитку творчих можливостей, а також формування неповторної технології діяльності.

Творча індивідуальність розглядається як вища характеристика самореалізації та інноваційності молодого людини і включає такі компоненти: інтелектуально-творчу ініціативу; інтелектуальні здібності, широту та глибину знань; чутливість до протиріч; схильність до творчого сумніву; здатність до внутрішньої творчої боротьби; інформаційний голод та відчуття новизни.

Сьогодні, коли молоді доводиться робити власний вибір, недостатньо лише фіксувати існуючі умови чи рівень сприйняття. Думка молодого людини формується як узагальнення і певне тлумачення того, що відбувається, а також як процес усвідомлення власної позиції через аналіз конкретної проблеми. Отже, аналіз концепції передбачає інтерпретацію обраної позиції, вираження особистої думки, яка може проявлятися як у запереченні, так і в ідентифікації з загальноприйнятими поглядами, а також у формі діалогу, включення різних контекстів та виходу на суб'єктивне осмислення проблеми. На цьому етапі інноваційної діяльності всі її структурні елементи взаємопов'язані, оскільки формування власної думки щодо нововведень є творчим завданням, що поєднує імпровізацію, оригінальне тлумачення і прагнення аргументовано обґрунтувати власну позицію.

Одним із підходів до формування механізму та системи управління інноваційними процесами є діяльнісний підхід. Він дозволяє перейти від сукупності розрізнених інноваційних дій до специфічного поняття

«інноваційної діяльності». У сучасній науці діяльність розглядається як спосіб людського існування, який не зводиться до біологічних рефлексів, а носить цілеспрямований характер. Інноваційна діяльність означає вид активності, пов'язаний із трансформацією ідей у новий або вдосконалений продукт, технологічний процес чи новий підхід до соціальних послуг. Вона охоплює цілий комплекс наукових, технологічних, організаційних та фінансових заходів. У широкому сенсі інноваційна діяльність представляє собою багатогранний процес створення людиною умов для свого розвитку і існування, перетворення соціальної реальності відповідно до потреб суспільства та визначених цілей і завдань.

Інноваційна діяльність є особливою формою активної взаємодії людини з навколишнім середовищем, сутність якої полягає у цілеспрямованому змінненні та перетворенні цього середовища. Вона завжди відзначається спрямованістю на досягнення конкретної, свідомо визначеної мети. Однією з ключових рис інноваційної діяльності є її попереднє обмірковування: після визначення мети особа аналізує умови, в яких доведеться діяти, обирає найбільш ефективні способи досягнення результату та планує послідовність своїх дій. Так формується уявна схема діяльності, яка залежить як від поставленої мети, так і від конкретної ситуації та обставин, у яких перебуває суб'єкт. Таким чином, інноваційна діяльність має певну структуру, що передбачає певну послідовність дій та особливості їх виконання. Характер і порядок цих дій значною мірою визначаються зовнішніми умовами; у різних обставинах досягнення однієї й тієї ж мети може вимагати різних дій.

Інноваційна діяльність поєднує у собі внутрішні та зовнішні аспекти, суб'єктивні та об'єктивні сторони. До внутрішньої сторони належать мета, аналіз умов, побудова схеми дій та вибір засобів, тоді як зовнішня сторона охоплює фізичну активність суб'єкта, взаємодію із засобами та об'єктом діяльності, а також об'єктивні процеси, що реалізуються в межах діяльності.

Ключовим елементом інноваційної діяльності є креативність. У вітчизняній психологічній науці її розглядають як «творчість» — здатність людини до прояву творчого потенціалу, який визначає можливість здійснювати соціально значущу діяльність. Для розмежування понять «творчість» та «креативність» зазвичай використовують дві характеристики: процесуально-результативну, що позначає творчість як

діяльність із конкретним результатом, та суб'єктивно-зумовлюючу, що відображає креативність як особливу властивість індивіда. На розвиток креативності суттєво впливають особистісні характеристики людини, її емоційні та мотиваційні фактори. Серед них виділяють такі риси, як самовпевненість, рішучість, внутрішня ініціативність, здатність ігнорувати соціальні обмеження та оцінки інших людей, що допомагає відрізнити креативних індивідів від некреативних.

Поєднуючи поняття креативності та інноваційності, їх можна визначити як відкритість до нового, усвідомлення необхідності змін та готовність сприймати нові ідеї. У цьому процесі в людині відбуваються внутрішні зміни, що формують нове ставлення до проблеми. Людина переживає певний період трансформації своєї особистості: попередні цінності і способи дій поступово втрачають значення, і виникає потреба самоідентифікації в нових умовах. Цей процес не відбувається миттєво — відчувається неможливість повернення до старих моделей поведінки та мислення. Якщо людина не проходить через ці зміни усвідомлено, можуть виникати безуспішні спроби відновити минуле або зберегти те, що вже неможливо повернути, що проявляється у формі ностальгії за колишніми підходами до діяльності.

На певному етапі відбувається зміщення орієнтації, коли людина усвідомлює, що досягла межі своїх можливостей, і виникає потреба вдосконалити свою діяльність або запровадити нововведення. У цей період відбувається поступове відмовлення від старих підходів, хоча водночас можлива взаємодія з попереднім досвідом. Це може проявлятися у непослідовній поведінці. Лише на фінальній стадії процесу відновлення відбувається адаптація до нових умов, і людина починає формувати оновлені моделі поведінки [43, с.98-100] .

Важливою складовою інноваційної діяльності молоді є рефлексія, що забезпечує усвідомлене пізнання та аналіз власних психічних станів і дій, а також спостереження за їхнім проявом у зовнішньому світі. У науковій літературі виділяють дві основні традиції в тлумаченні рефлексивних процесів: перша зосереджується на аналізі свідомості, що дозволяє пояснювати значення об'єктів і їх структурування; друга розглядає рефлексію як розуміння сенсу міжособистісних взаємодій. У результаті цього виділяють такі процеси, як самопізнання і розуміння іншого,

самооцінка та оцінка оточуючих, самоінтерпретація та інтерпретація дій інших. Найбільш активне дослідження механізмів рефлексії проводиться у контексті творчого вирішення завдань, де вона набуває особливої важливості.

Рефлексія, що походить від латинського *reflexio* – «звернення назад», означає процес самопізнання, у якому суб'єкт аналізує власні внутрішні психічні акти та стани. Виникнувши у філософській думці, цей термін позначає роздуми індивіда про те, що відбувається у його свідомості. Рефлексія не обмежується лише знанням про самого себе, вона передбачає також усвідомлення того, як інші сприймають «рефлексуючого» – його особистісні характеристики, емоційні реакції та когнітивні уявлення. Якщо об'єктом роздумів стає предмет спільної діяльності, формується особлива форма рефлексії – предметно-рефлексивні відносини, що поєднує самопізнання з аналізом взаємодії в процесі діяльності.

Кожен рівень рефлексії визначає специфічний зміст того, як молода людина усвідомлює власні дії та переживання. Коли рефлексія досягає межі можливостей, виникає усвідомлення відмінностей між собою та іншими, що супроводжується переживанням протиріч і прагненням їх подолати. Використання знань і внутрішніх ресурсів для усвідомлення та подолання власних обмежень дозволяє молодій людині відчувати успіх у процесі інноваційної діяльності.

Дослідження процесу розвитку діяльності молоді включає аналіз зазначених аспектів рефлексії. Розгляд інноваційної діяльності як творчої активності, що містить потенційні можливості для трансформації особистості та підвищення активності, доповнюється усвідомленням діяльності як цілісної системи, організованої на основі рефлексивних процесів.

2.3. Роль соціальних інститутів у формуванні та розвитку інноваційного потенціалу молоді.

У період соціальних трансформацій сім'я виступає як первинний осередок соціального життя, де відбувається перегляд базових життєвих стратегій, спрямованих насамперед на збереження та посилення відтворювальної й інноваційної функцій. Зміни у сімейних ролях, а також у характері взаємин між батьками та дітьми визначають необхідність не

лише корекції загальної сімейної стратегії, а й формування нових індивідуальних стратегій кожного члена родини.

Сучасний інститут сім'ї піддається впливу значних трансформацій у процесі передачі соціальних норм, ціннісних орієнтацій та моделей поведінки між поколіннями. Найскладнішим аспектом соціалізуючої ролі сім'ї в сучасних умовах є ціннісний вимір. Динаміка та різноманітність ціннісно-нормативних моделей у суспільстві, а також їхня новизна створюють ситуацію, коли первинна соціалізація дітей відбувається на фоні процесу ресоціалізації батьків.

Ще одним важливим інститутом розвитку інноваційних якостей у молоді є освіта. Найбільш ефективним підходом до аналізу формування інноваційного потенціалу в освітньому середовищі є розгляд соціального контексту освіти як фактору розвитку особистісних ресурсів індивіда та вироблення нових стратегій соціальної поведінки, що забезпечують раціональне й ефективне використання зовнішніх ресурсів.

Освіта, на нашу думку, не повинна обмежуватися лише передачею соціокультурних норм і цінностей, а має передбачати розвиток у молоді здатності самостійно визначати та займати ті соціально-економічні, статусні та психологічні позиції, які сприяють прояву інноваційності у взаємодії з суспільством. Традиційна система освіти переважно зосереджувалася на підтримці існуючих соціальних структур і норм, тоді як сучасні соціальні реалії вимагають формування нових ціннісних орієнтацій і моральних стандартів. У зв'язку з динамічними змінами в соціальному середовищі та ускладненістю прогнозування прийнятної поведінки у майбутньому, особливо важливим стає забезпечення соціокультурної підтримки індивідуальності та розвитку соціальної компетентності особистості.

Дозвілля водночас виступає ключовим інститутом соціалізації молоді. Під «культурою дозвілля» можна розуміти систему ціннісних орієнтацій та моделей поведінки, які ґрунтуються на загальнолюдських моральних принципах і реалізуються через свідомий вибір, забезпечуючи самореалізацію внутрішнього потенціалу особистості. Культура дозвілля виконує низку важливих функцій, серед яких відпочинок, розваги та розвиток особистості. Для її ефективного функціонування необхідна взаємодія двох чинників: індивіда з його системою цінностей, інтересів і орієнтацій та відповідного соціокультурного середовища, що сприяє реалізації і розвитку потенціалу особистості. Соціокультурний контекст може як активізувати, так і пригнічувати діяльність індивіда, впливаючи

на можливості його самореалізації та розвитку.

Інститут охорони здоров'я набуває ключового значення для розвитку інноваційності серед молоді. З соціальної точки зору здоров'я розглядається як одночасно стан і процес, що визначаються як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками, передусім соціальними. Важливо також враховувати якісно-кількісний аспект здоров'я, який відображає рівновагу та гармонію організму з навколишнім середовищем. Найбільш адекватним підходом до оцінки здоров'я є комплексний і багатовимірний, що інтегрує філософські, космологічні, біологічні, валеологічні, медичні та соціально-психологічні показники.

Інноваційна діяльність молоді, будучи частиною процесу суспільного відтворення, безпосередньо залежить від рівня її інноваційного потенціалу. Саме реалізація цього потенціалу визначає, чи зможе Україна посісти достойне місце серед світової еліти, чи залишиться постачальником дешевої робочої сили. Майбутнє формується сьогодні, і позиція, яку займе молоде покоління, безпосередньо вплине на реалізацію державних стратегічних завдань.

Потенціал, розглянутий як єдність простору та часу та їх характеристик, включає три рівні взаємозв'язків і відносин. Перший рівень визначає потенціал як стабільну сукупність властивостей, накопичених системою протягом її розвитку, що забезпечують здатність оптимально функціонувати і розвиватися. У цьому контексті важливо враховувати минулий досвід і ресурсний характер потенціалу, який фактично виступає як стратегічний ресурс для подальшого розвитку системи.

У зв'язку зі зростанням складності суспільного відтворення та розширенням спектра соціальних взаємозв'язків виникає підвищена потреба у випереджальному розвитку особистості, що передбачає накопичення інтелектуальних, психологічних і духовних ресурсів. Це пов'язано з глибшою інтеріоризацією відповідальності, більш складною цілеспрямованістю та розвитком здатності до ефективної взаємодії з оточенням.

Третій рівень взаємозв'язків, пов'язаний із категорією «потенціал», концентрується на орієнтації в майбутнє. У процесі діяльності не лише реалізуються вже наявні здібності, переходячи з потенційної у фактичну форму, але й виникають нові можливості та ресурси. Потенціал виступає як єдність сталого та мінливого станів, несучи в собі заклад розвитку майбутніх здібностей.

При дослідженні потенціалу соціальної групи предметом аналізу стає не лише сама група, а й характеристики конкретного середовища, в якому

відбувається її функціонування. У цій ролі категорія «потенціал» виступає як конкретизована міра розвитку, нормативний масштаб, що відображає відповідність умов і оптимального функціонування системи.

Висновок до розділу

Інноваційна діяльність молоді розвивається у вигляді трирівневої структури, де центральну роль відіграє рефлексія – усвідомлення та аналіз власної пошуково-творчої активності; поряд із цим виділяються креативно-перетворювальна діяльність та співтворчість. Освіта виступає ключовим механізмом формування у молоді здатності самостійно визначати та займати соціально-економічні, статусні й психологічні ніші, що дозволяють проявляти інноваційність у взаємодії із суспільством. Водночас визначальне значення для розвитку інноваційного потенціалу мають інститути сім'ї, охорони здоров'я, культури та організації дозвілля.

В умовах нестабільного соціуму інтеграція молоді в суспільні структури не виступає кінцевою метою, а розглядається як один із шляхів розв'язання конфліктів, що виникають у процесі суспільного відтворення. Аналіз можливих моделей подолання конфліктного становища дозволяє виділити два основні шляхи розвитку. Перша модель передбачає інтеграцію та досягнення консенсусу. Вона може реалізовуватися двома способами: через конформізм молоді, коли відбувається узгодження із загальними основами консолідації — такий підхід забезпечує стабільне вирішення конфлікту, проте не сприяє соціальному новаторству; або через інноваційну діяльність, коли молодь узгоджує свої дії з культурними нормами, проте відходить від стандартних соціально-схвалених шляхів досягнення цілей, стимулюючи інтегративні процеси. Друга модель передбачає подолання конфлікту через диференціацію, яка також може стати джерелом соціальних інновацій.

Таким чином, ключовими соціальними інститутами, що формують інноваційність молоді, залишаються освіта, культура, сім'я та дозвілля. Інноваційна діяльність у системі суспільного відтворення тісно пов'язана з реалізацією інноваційного потенціалу. Саме від рівня розвитку цього потенціалу залежить, чи зможе Україна посісти достойне місце серед світової еліти, або ж залишиться постачальником дешевої робочої сили на глобальному ринку.

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

3.1. Удосконалення соціальних відносин та поширення інноваційної діяльності молоді

Соціальні відносини та інноваційна активність молоді є ключовими чинниками суспільної модернізації у XXI столітті. Структурні трансформації, пов'язані з цифровізацією економіки, глобальною мобільністю, поширенням мережових форм комунікації, кардинально змінили форми залученості молодих людей до соціальних, економічних і культурних практик. Молодь дедалі більше постає не об'єктом соціального впливу, а суб'єктом, який продукує соціальні інновації, формує нові моделі взаємодії та виступає носієм прогресивних соціальних змін.

Сучасні соціальні відносини характеризуються високим ступенем динамічності та гнучкості. Вони формуються у контексті:

- мережевої комунікації, де молоді люди беруть участь у різних горизонтальних спільнотах;
- цифрової взаємодії, що трансформує норми соціального спілкування, моделі ідентичності та соціального капіталу;
- інституційної нестабільності, яка впливає на ціннісні орієнтації й соціальну поведінку молоді, сприяючи розвитку автономних способів ухвалення рішень;
- культурного та економічного різноманіття, яке розширює можливості включення молоді у глобальні інноваційні мережі.

Удосконалення соціальних відносин вимагає врахування факторів, що визначають соціальну активність молодих людей: рівень довіри до інституцій, якість освіти, можливості соціальної мобільності, ступінь участі у громадських ініціативах. Дослідження показують, що високий рівень соціального капіталу позитивно корелює з інноваційною активністю молоді та її готовністю долучатися до суспільно важливих практик.

Інноваційність молоді розглядається як комплексна характеристика, що охоплює:

- здатність до продукування нових ідей;

- готовність до ризику та експериментування;
- схильність до використання цифрових технологій;
- участь у стартап-русі, соціальному підприємництві та проєктних практиках;
- взаємодію з екосистемами інновацій – технопарками, бізнес-інкубаторами, акселераторами, освітніми платформами.

За даними OECD, саме молоді інноватори є найбільш активними учасниками секторів “creative industries”, “digital entrepreneurship”, “green innovation”, а їхня участь у програмах підтримки стартапів зростає щорічно на 8–12%.

В українському контексті інноваційна діяльність молоді набуває ще більшого значення у зв’язку з необхідністю післявоєнної трансформації економіки, розвитку наукомістких галузей, інституційного оновлення та модернізації управлінських практик. Молодіжні ініціативи у сферах ІТ, енергетики, агротехнологій, медичних інновацій та соціального підприємництва стають базою для формування національної інноваційної системи.

Інноваційна діяльність молоді сприяє удосконаленню соціальних відносин у кількох площинах:

- підвищення соціальної мобільності. Інноваційні практики відкривають доступ до нових професій, міжнародних проєктів, мережевих спільнот. Це розширює горизонти життєвого проєктування молодих людей;
- формування партнерських та горизонтальних моделей взаємодії. Інноваційні команди часто функціонують без жорстких ієрархій, що сприяє розвитку навичок співпраці, взаємної відповідальності, довіри;
- підвищення рівня громадянської участі. Соціальні інновації (громадські проєкти, волонтерські ініціативи, цифрові платформи участі) залучають молодь до вирішення суспільних проблем;
- зниження соціальної напруги та розвиток культури діалогу. Участь у інноваційних спільнотах стимулює інтеграцію молоді та посилює міжгенераційну взаємодію, що зменшує соціальну фрагментацію.

Таким чином, інноваційна активність стає механізмом модернізації соціальних відносин, сприяючи формуванню більш відкритого, толерантного та продуктивного суспільства.

Ефективна реалізація зазначених процесів потребує виконання низки

передумов:

- освітні моделі нового типу, орієнтовані на STEAM-компетентності, критичне мислення, проєкту діяльність, підприємництво ;
- інституційна підтримка інноваційної молоді – доступ до менторства, грантів, інкубаційних програм, цифрових інструментів;
- розвиток культури соціальної довіри, яка є основою горизонтальних зв'язків та спільнот.
- молодіжна політика, спрямована на участь, а не на патерналістське управління;
- створення інклюзивного соціального середовища, що зменшує бар'єри для самореалізації молоді (гендерні, соціальні, економічні).

Усі ці компоненти сприяють формуванню умов, за яких творчість, активність і громадянська позиція молоді трансформуються у сталий розвиток соціальних відносин.

Інноваційна діяльність молоді орієнтована на задоволення її потреб і реалізацію інтересів у межах соціальної взаємодії, що має певний зміст і форму в конкретних соціальних відносинах. Вона носить соціальний характер і здійснюється як колективна, кооперативна активність групи, що об'єднує різних індивідів. Взаємозалежність учасників такої діяльності природно формує соціальні зв'язки, а суспільні відносини виступають однією з форм цих необхідних контактів та взаємодій.

Соціальні взаємозв'язки між молодими людьми надають інноваційній діяльності як соціальної сутності, так і інтегрованого, системного характеру. Вони постають у вигляді людських стосунків, у яких здійснюється сутнісна активність індивідів. Конкретні молоді учасники виступають носіями та суб'єктами соціальних відносин, а їхні властивості та соціальні якості, що виявляються у взаємодії, визначають природу і характеристики цих відносин. Соціальні зв'язки не є зовнішнім фактором для індивідів, а формуються їх власною активністю та діяльністю. Таким чином, молодь не лише підтримує необхідну для життя активність, але й одночасно створює й відтворює свої соціальні відносини, виступаючи активним суб'єктом цих процесів.

Інноваційна діяльність є реалізацією потреб, інтересів молоді у соціальній взаємодії конкретного змісту і знаходить реалізацію в залежності від видів соціальних відносин.

У сутнісному аспекті соціальних відносин між потребами і інтересами, з

одного боку, і інноваційною діяльністю індивідів - з іншого, знаходиться мотиваційна сфера: мета, установки, ціннісні орієнтації, спрямованість та ін. Перш ніж діяти, молодій людині необхідно визначити мету, засоби досягнення. Усі збуджувальні сили, що спонукають діяльність молоді людини, повинні пройти через її розум і закріпитись у вигляді стабільних орієнтирів і настанов. Такими стабільними орієнтирами постають, певні цінності і норми, які відбивають сутність ціннісної орієнтації. В цьому відношенні ціннісні орієнтації являють собою діапазон цілей і засобів індивідуальної діяльності людей і є їх фіксуванням стосовно соціальної дійсності, відбивають спрямованість їх на певні норми і цінності. Усвідомлені ціннісно-нормативні уявлення знаходять прояв у взаємовідносинах молодих людей, їх соціальних відносинах. Отже, соціальні відносини - це зв'язки між людьми, які опосередковані результатами діяльності (в тому числі інноваційної) і втілюють у своїй предметній формі їх потреби, інтереси. Соціальне середовище поєднує інноваційну діяльність і соціальні відносини в єдину цілісність, в межах якої інноваційна діяльність завжди реалізується як суспільний процес і, навпаки, соціальні відносини виявляють свою діяльну природу і сутність. В якості головного критерія сучасної систематизації соціальних відносин обирають окремі сфери суспільного життя, людської життєдіяльності: соціально-політичну, економічну, духовну.

Інноваційна діяльність молодих людей в економічних відносинах тісно пов'язана із завданням підвищення її активності як засобу досягнення ефективних економічних результатів. Найбільш рельєфно воно окреслюється в управлінській діяльності. Ця форма діяльності безпосередньо пов'язана з демократизацією економічних відносин, їх структурним перетворенням і спрямована на удосконалення матеріальних і культурних умов життя людей, усіх форм їх життєдіяльності. Підтримка молоддю реформування українського суспільства стає важливим завданням в економічній сфері. Якщо суспільство, і зокрема, суспільне виробництво не отримують притоку молодих сил, то від цього не виграє жодна із сторін.

Трансформація економічної свідомості молоді може здійснюватись більш динамічно, ніж масової економічної свідомості в цілому. Саме в молодіжному середовищі можлива поява людей, здатних не тільки розуміти, але і мислити в категоріальній системі ринкової економіки. Перехідний період дав молоді нові шанси і можливості власними силами добитись добробуту, високих життєвих стандартів, поставити молоде покоління перед необхідністю здійснити свій вибір,

що, безумовно, підвищило особисту відповідальність молоді за свою долю.

Дух підприємництва, бізнесу набирає сили, оволодіваючи вже не окремими індивідами, а масами. Разом з тим, його небезпека полягає в тому, що він базується на професійній некомпетентності, низькому рівні культури. Для вирішення цих проблем необхідними є:

- ґрунтовно опрацьована концепція підготовки молоді до трудової діяльності в умовах становлення ринкових відносин і формування ринку праці;
- розробка і втілення в життя принципової моделі якостей працівника, що відповідає вимогам цивілізованого ринку. Розробка такої моделі має базуватись на прогнозах розвитку різних видів культурно-історичної особливості України, її професійно-трудої традиції;
- система формування економічного мислення молоді і економічної свідомості молоді;
- система професійної освіти, яка була б в відпрацьованому механізмі соціального замовлення на професійні кадри, а для цього необхідна централізована служба маркетингу соціологічних та соціально-психологічних досліджень;
- удосконалена система професійної орієнтації молоді, яка не стане розраховувати тільки на основний мотив трудової діяльності - матеріальну зацікавленість робітників. Не менш важливими стимулами до творчості є своєчасно виявлені і розвинуті здібності молодої людини, тобто визначальним виступає індивідуалізація життєвого шляху і підвищення ступеня суб'єктивної діяльності.

Удосконалення соціальних відносин і поширення інноваційної діяльності молоді – взаємопов'язані процеси, які відбуваються у контексті технологічних і соціокультурних змін сучасності. Інноваційність молоді сприяє формуванню більш гнучких, відкритих і партнерських соціальних зв'язків, розширює можливості соціальної мобільності та підсилює демократичні механізми взаємодії. У свою чергу, якісні соціальні відносини стають середовищем, що стимулює інноваційність, сприяє розвитку людського капіталу та модернізації суспільства загалом.

3.2. Соціальні інновації у соціальній роботі

Інновації у сфері соціальних служб для молоді представляють собою новітні методи та підходи в інноваційній діяльності, спрямовані на

навчання та впровадження нововведень у громаді, реалізацію ініціатив, що сприяють якісним змінам у соціальному становищі дітей та молоді. Вони забезпечують ефективне використання ресурсів і формують нові стандарти соціальної роботи в службах. Соціальні інновації проявляються в двох основних формах: як програмні документи соціальної служби (включаючи положення про програму, календарний план її реалізації та кошторис витрат) і як систематичний процес розвитку та вдосконалення діяльності соціальної служби.

Різноманітність соціальних інновацій пояснюється складністю соціального життя дітей, молоді, їхніх родин та місцевої громади. Впровадження нових методів і технологій у практику роботи вимагає їх адаптації та модифікації відповідно до особливостей різних районів міста, організації соціальних служб та ресурсного забезпечення роботи з молоддю. Саме це зумовлює необхідність застосування та розвитку інноваційного підходу, що базується на нових ідеях і принципах комплексного вирішення складних соціальних проблем.

У роботі соціальних служб для молоді інноваційний підхід реалізується через різні форми та методи. Серед них виділяються інноваційні ігри, що слугують як інструмент дослідження та розвитку соціальних служб на рівні міста, а також соціотехнічні ігри, які ґрунтуються на принципах соціальних технологій та роботи соціальних технологів. Імперативна форма виникає при поділі інноваційної гри на методичну основу та практичну реалізацію, тоді як матрична та модельна форми дозволяють інтегрувати правила інноваційного методу з базовими технологіями дослідження і практичного вирішення соціальних проблем.

Таким чином, соціальні служби для молоді використовують інноваційні підходи для подолання кризових ситуацій у життєдіяльності дітей та молоді, орієнтуючись на пошук і впровадження принципово нових локальних соціальних технологій. Водночас соціальні інновації допомагають вирішувати низку завдань: забезпечувати розвиток служб для молоді в умовах обмежених ресурсів та зовнішньої конкуренції; розробляти та реалізовувати програми надання доступних, безкоштовних та професійних соціальних послуг у місцях проживання, відкритому просторі для дітей, молоді та їхніх батьків; послідовно розвивати базовий і творчий потенціал соціальних працівників у контексті конкретних соціальних

проблем районів міста; удосконалювати навички управління ризиками та здатність зменшувати негативний вплив ризикових ситуацій на розвиток ресурсів соціальної роботи з молоддю.

Інструментальний підхід до прийняття та реалізації управлінських рішень у соціальній службі для молоді передбачає виділення двох основних складових. По-перше, це комплекс інструментів менеджменту соціальної роботи, що застосовується під час становлення служби або використовується як база для аналізу та демонстрації здатності приймати та виконувати управлінські рішення. До таких інструментів належать мета соціальної роботи, супервізія, критерії оцінки ефективності діяльності, соціальні технології, послуги та моделі, соціальні програми і інновації, а також етичні норми професійної поведінки.

По-друге, це інструментальні етапи організації прийняття та реалізації рішень, що є характерними для соціальної служби на етапах її розвитку, модернізації або адаптації до нових умов.

Ефективний контроль діяльності соціальної служби характеризується кількома ключовими аспектами. Перш за все, він має стратегічну спрямованість, відображаючи пріоритети конкретної служби і підтримуючи її стратегічні напрями. Крім того, контроль повинен забезпечувати відповідність процесу діяльності очікуваним результатам і цілям соціальної роботи. Адекватне проведення контролю гарантує об'єктивну оцінку досягнень та сприяє формуванню правильного, спокійного ставлення підлеглих до цієї процедури.

Ефективний контроль діяльності соціальної служби також передбачає такі характеристики, як своєчасність, гнучкість, простота та економічність. Гнучкість контролю дозволяє оперативно реагувати на зміни зовнішнього середовища, одночасно забезпечуючи стабільність роботи організації. Простота контролю підкреслює його орієнтацію на конкретні завдання, яким він слугує, а економічність гарантує раціональне використання ресурсів.

Виділяють три основні форми контролю. Попередній контроль здійснюється до початку виконання соціальної роботи або реалізації соціальної програми, поточний – безпосередньо під час виконання завдань, а заключний контроль проводиться після завершення роботи, наприклад, при закритті справи клієнта чи затвердженні звіту про реалізацію програми.

Соціальні служби для молоді є складними соціальними системами, тому менеджмент цих служб передбачає ефективне використання внутрішньої структури, методів підвищення продуктивності та стимулів для максимальної ефективності соціальної роботи. Класифікація видів соціальних служб може базуватися на різних критеріях, але у практичній площині вона здебільшого зводиться до двох напрямів: робота з конкретною проблемою клієнта та взаємодія з іншими службами, установами та організаціями.

У соціальних службах для молоді широко застосовуються два основні прийоми менеджерського самоаналізу: «Сім ознак управлінського процесу» та «Шість орієнтирів прогнозування розвитку соціальної служби».

Перший прийом, «Сім ознак управлінського процесу», включає такі ключові компоненти. Перший компонент – зовнішнє середовище, що охоплює суспільство, оточення, партнерів та конкурентів. Характер оточення різниться за складністю, здатністю до сприйняття змін і підтримки конкурентоспроможності організації. Другий компонент – призначення або мета, яка визначає місію соціальної служби, ключові завдання та необхідні технологічні і кадрові ресурси для їх виконання.

Передумови визначення мети включають кілька етапів. По-перше, реєстрація індикаторів проблеми, тобто отримання інформації, що свідчить про потребу зміни місії організації, її завдань або оптимізації ресурсів. По-друге, аналіз ситуації, що передбачає оцінку сильних і слабких сторін служби, зовнішніх можливостей та загроз, а також їх взаємозв'язків. По-третє, формулювання проблеми: визначення, що сталося, де, чому ситуація залишилася невирішеною та які наслідки можливі у разі бездіяльності.

Останній етап – виробництво соціальної послуги, що передбачає планування роботи і організацію спільної діяльності фахівців соціальної служби для реалізації конкретного завдання. Ефективність цього процесу залежить від рівня використаних технологій, ресурсів служби та клієнта, а також від взаємозалежності вирішуваних проблем.

У соціальних службах для молоді планування структури відрізняється від звичайного планування робочих процесів тим, що основна увага приділяється організації влади та повноважень, обробці інформації, визначенню ролей осіб, які приймають рішення, а також взаємозв'язкам між окремими підрозділами та виробничими групами. Таке планування

охоплює як базові функції на рівні місцевого соціального обслуговування, так і більш складні модульні структури. Конфігурація та склад служби повинні відповідати її призначенню, стратегії, технологічному рівню та умовам зовнішнього середовища.

Особливе значення мають міжорганізаційні відносини. У міру зростання складності соціального середовища та прискорення темпів змін важливим елементом стратегії служби стає налагодження ефективної взаємодії між співробітниками.

Здатність до оновлення та інновацій також набуває першочергового значення. Соціальні служби мають постійно розвивати потенціал для змін, творчості та новаторства, оскільки саме ці якості забезпечують їхню здатність ефективно виконувати функції в системі соціального обслуговування, допомоги та захисту. Уміння впроваджувати нові підходи і керувати змінами є запорукою стійкості та довготривалого розвитку організації.

Стратегічні питання охоплюють різні рівні, від загальної ролі організації у суспільстві до конкретних напрямів роботи та вибору об'єктів обслуговування. Вони також включають визначення того, як організація бажає діяти у своїй сфері та якими функціональними засобами користуватися для досягнення цілей. Підхід служби до вирішення стратегічних завдань формується під впливом зовнішнього середовища та внутрішніх ресурсів. Успіх обраної стратегії залежить не лише від її змісту, а й від способу реалізації та дотримання принципів ефективної соціальної роботи.

Приєм «Шість орієнтирів» використовується для прогнозування розвитку соціальної служби та є поширеним інструментом менеджменту в державному та громадському секторі соціальних програм. Він передбачає комплексну оцінку діяльності служби і планування її подальшого розвитку за кількома ключовими напрямками.

Перший орієнтир – визначення місії соціальної служби для молоді. Це аналіз того, хто є організація, чому вона існує, які послуги надає і кому, а також визначення чинників, що формують її місію: клієнтські потреби, соціальні запити, цінності та пропоновані послуги.

Другий орієнтир – виявлення сильних сторін служби. Оцінюється, що організація виконує особливо добре, в чому вона перевершує інші служби,

які ресурси має у своєму розпорядженні та який позитивний вплив її діяльність чинить на суспільство.

Третій орієнтир – аналіз слабких сторін. Це включає визначення аспектів роботи, що поки не вдалися, знань та навичок, яких бракує, ресурсних обмежень і недосконалостей організаційної структури, які потребують уваги.

Четвертий орієнтир – виявлення проблем та оцінка зовнішнього оточення. Розглядаються зміни, що впливають на цілі та стратегії служби, потенційні загрози оперативним цілям, а також можливості для підвищення ефективності діяльності через коригування або оптимізацію.

П'ятий орієнтир – оцінка обраної стратегії. Перевіряється її відповідність можливостям організації, врахування допустимого рівня ризику, достатність ресурсів для реалізації, а також здатність ефективно використовувати наявні ресурси у взаємодії з зовнішнім середовищем.

Шостий орієнтир – оцінка ризиків діяльності соціальної служби. Аналізуються джерела потенційних труднощів: виробничі процеси соціальних послуг, психологічні особливості керівників, непередбачуваність майбутнього та поведінка конкурентів чи партнерів. Також визначається, які ризики потребують страхових заходів, а які можна контролювати іншими способами.

Застосування цих шести орієнтирів дозволяє соціальній службі для молоді системно оцінювати власний стан, планувати розвиток, коригувати стратегії та мінімізувати ризики, забезпечуючи ефективну роботу у змінних умовах соціального середовища.

Фундаментальна засада інноваційної орієнтації підготовки соціальних працівників - випереджальне значення науки і знання в розвитку практики соціального управління. Ця засада розкривається в концепції синергійного поєднання інноваційних компонентів тріади «наука - освіта - практика», в якій замовлення на інноваційну підготовку виникає в проблемному полі практики, сприймається і досліджується наукою, визначаючи зміст навчальних програм і освітній процес загалом. При цьому практика в порядку позитивного зворотного зв'язку виступає збудником інноваційного процесу в науці та освіті. Засноване на цій основі інноваційне навчання соціальних працівників покликане забезпечити розвиток їхніх здібностей, знань і умінь ефективно брати участь у вирішенні важливих і складних

проблем в житті суспільства і громадян. Іншими словами, інноваційне професійне навчання службовців орієнтується не на «вчора» а на «тривожне завтра». Така постановка мети передбачає суттєве оновлення змісту освіти, її технології та організації. Відповідно до цього, в даний час формується концепція випереджаючої ролі освіти, особливо важливого значення набуває інноваційна орієнтація освіти як базисної складової стратегії прориву у соціально зорієнтоване майбутнє.

Інноваційна освіта передбачає обов'язкову єдність у процесі професійної підготовки особистісного виховання, засвоєння знань і набуття умінь в контексті розвитку здібностей і реальної готовності до діяльності у середовищі, що стрімко змінюється. На цій основі формується особливий тип мислення, що називається нелінійним або синергетичним.

У процесі набуття та реалізації умінь інноваційного соціального працівника необхідне безперервне оновлення знань, які викладаються в єдиному предметному просторі суспільних наук (політологія, економіка, державне будівництво, державне право, державне управління, державна служба, кадрова політика, управління персоналом, соціальна психологія, соціологія тощо.) Для організації та здійснення інноваційної підготовки соціальних працівників в розширеному масштабі потрібним є формування у вищій школі корпусу викладачів, які володіють знанням основ інноватики соціального управління і пов'язаних з цією дисципліною навчальних курсів. В якості основних параметрів інноваційного навчання, поряд з освоєнням в різних обсягах базових дисциплін, необхідно розвивати у них в процесі навчання і самоосвіти такі особистісні якості, здібності і вміння:

- формування нелінійного світосприйняття та інноваційного мислення;
- розвиток духовних і громадянських якостей особистості;
- інноваційна орієнтація змісту і методів навчання;
- здатність конструювання соціокультурного середовища майбутнього;
- здатність до створення та організації впровадження у соціальне середовище інноваційних соціальних конструктів;
- готовність до пошуків інноваційного;

Численні дослідження науковців засвідчили, що найбільш стійкими в

епoxy обвалу непередбачуваних змін виявляються люди, здатні до самоорганізації, складовою якої є інноваційна самоосвіта.

Інноваційна самоосвіта - це безперервний самостійний пошук і освоєння нових знань, зростаюча майстерність. Чим різнобічними і глибшими є знання та вміння, тим точнішим буде вибір рішення і успішнішою його реалізація в умовах невизначеності, що продукується змінами. Висока майстерність привертає увагу інших людей, в тому числі, тих, від яких залежить кар'єрне просування. У цьому полягає не тільки прагматичний сенс самоосвіти: визнання людей підносить індивіда, утворює його в житті, допомагає реалізувати себе, що є вищою людською потребою. А головне, така людина не випадає з темпу і ритму руху соціального середовища, яке, в порядку позитивного зворотного зв'язку, підтримує стійкість його активного просування.

Така підготовка - це насамперед інноваційне оновлення способу діяльності з виведенням своєї компетентності за межі займаної посади. Реалізація цієї мети можлива лише за умови занурення «резервіста» у процес інноваційної самоосвіти, яка розвиває в ньому готовність до продуктивної зустрічі з будь-якими несподіванками і труднощами, в тому числі у разі призначення на нову посаду. Інноваційна самоосвіта соціального працівника включає в себе синтез самовиховання і самонавчання, реалізований у двох взаємопов'язаних напрямках діяльності: спеціальному і загальному. Спеціальний напрям передбачає:

- осмислення того, в яких умовах функціонує сучасна система соціального управління і соціальної роботи та чому вона не тільки в Україні, але і в глобальному масштабі переживає кризову ситуацію;
- розвиток розуміння сенсу державно-службової діяльності, її ролі і значення у становленні нової державності та шляхів їх реалізації;
- визначення особистої кар'єрної стратегії, маючи на увазі можливий свій внесок у процесі посадового просування в державну справу забезпечення сталого розвитку країни;
- набуття знань, необхідних соціальному працівникові для успішної діяльності в процесі інноваційної діяльності шляхом самостійного і з консультативною допомогою вивчення базисних навчальних матеріалів за спеціальними програмами;
- розвиток навичок вирішення складних службових завдань, що не

вирішуються традиційними способами (тренінги в реальному середовищі);

– виступи з новаційними пропозиціями щодо удосконалення службової діяльності і прояв при цьому готовності до участі в їх розробці.

Загальний напрямок самоосвіти передбачає формування і розвиток якостей індивіда, що забезпечують його здатність конструктивно діяти в будь-яких новаційних ситуаціях. Відповідно передбачається: 1) розвиток широкого культурного світогляду ; 2) психологічний тренінг, що розвиває: спостережливість , витримку , пошукову активність , сприйнятливості нового; 3) розвиток соціальних якостей - бути включеним в життя світової спільноти, своєї Батьківщини, міста, села, рідних і близьких людей. Культура, соціальні норми, рівень і якість життя, політика, характер суспільних відносин в динаміці змін - все це потрібно враховувати, організовуючи свою професійну діяльність.

Висновки до розділу

У соціальних службах для молоді інноваційний метод розвивається через різні форми, найпоширенішими є: інноваційна гра, соціотехнічна гра, імперативна форма, матрична і модельна форми, які дозволяють поєднати правила інноваційного методу і базових технологій дослідження та практичного впливу на вирішення соціальної проблеми, соціальної ситуації.

Таким чином, вихід із кризових ситуацій в життєдіяльності дітей та молоді реалізуються соціальними службами для молоді способами, які в рамках інноваційної методології орієнтують на знаходження засобів пошуку і реалізації принципово нових соціальних місцевих технологій.

Інноваційна освіта передбачає обов'язкову єдність у процесі професійної підготовки особистісного виховання, засвоєння знань і набуття умінь в контексті розвитку здібностей і реальної готовності до діяльності у середовищі, що стрімко змінюється. На цій основі формується особливий тип мислення, що називається нелінійним або синергетичним. У процесі набуття та реалізації умінь інноваційного соціального працівника необхідне безперервне оновлення знань, умінь і навичок. Інноваційна самоосвіта соціального працівника включає в себе синтез самовиховання і самонавчання, реалізований у двох взаємопов'язаних напрямках діяльності: спеціальному і загальному.

ВИСНОВКИ

У сучасних умовах нестабільного розвитку українського суспільства та недостатньо розвиненої системи соціального забезпечення соціальні працівники мають володіти широким спектром навичок у сфері впровадження соціальних інновацій та демонструвати мотивацію до позитивних змін у суспільстві.

У рамках дослідження запропоновано теоретико-методологічні підходи до аналізу інноваційної діяльності. Під інноваційною діяльністю розуміється вид діяльності, який спрямований на перетворення ідей у новий або вдосконалений продукт, технологічний процес чи нові підходи до надання соціальних послуг. Вона охоплює комплекс наукових, технологічних, організаційних та фінансових заходів. У більш широкому сенсі інноваційна діяльність є різнобічним процесом створення людиною умов для власного існування та розвитку, а також перетворення соціальної реальності відповідно до потреб, цілей і завдань суспільства. Очевидно, що інноваційна діяльність є особливою формою активної взаємодії людини, особливо молоді, з навколишнім середовищем, зміст якої полягає у його цілеспрямованій зміні та вдосконаленні.

Визначення молоді як особливої соціальної групи та розгляд її як носія психологічних характеристик юності й генераційно-культурного феномена дозволяє сприймати її як складну систему, у якій взаємопов'язані не лише біологічні, а й соціальні процеси. Ці процеси тісно пов'язані з відтворенням суспільства як у демографічному, так і у соціальному вимірі.

За умов соціальних змін особливою значення набуває соціальна інноваційність. Тут ключову роль відіграє інноваційний потенціал молоді, який вільний від традиціоналізму й консерватизму та інколи супроводжується повним відхиленням попереднього досвіду. У таких умовах відбувається не звичайний конфлікт поколінь, а радикальний розрив поколінь через зміну історичного розвитку та перехід суспільства на принципово нові соціально-економічні умови.

До ключових елементів інноваційної діяльності молоді належать мотивація, креативність та рефлексія. Основною формою такої діяльності є сама інновація. Соціальні інновації передбачають впровадження нових підходів до стимулювання та мотивації дій, організацію управлінських процесів, а також перші спроби обґрунтування методології впровадження нововведень, тобто подолання психологічного опору до змін. Для соціальних інновацій характерні трансформації усталених моделей життя і мислення, підвищення мобільності економічних процесів, а також зростання рівня невизначеності, ризику,

підприємливості та творчого підходу.

На основі емпірично верифікованих понять була сформована модель соціальних відносин як спосіб реалізації інноваційної діяльності молоді. Через таку модель вирішуються проблемні ситуації та досягаються практичні результати, що приносять користь як суспільству, так і молоді як активному суб'єкту інновацій.

Інноваційна діяльність забезпечує задоволення потреб і реалізацію інтересів молодих людей у процесі соціальної взаємодії, причому конкретний зміст цих взаємодій визначається видами соціальних відносин. Соціальні відносини мають багаторівневу та багатопланову структуру, що відображає впорядковану цілісність життя суспільства. Їхній структурний аналіз проводиться за певними критеріями, серед яких провідним є сфера суспільної діяльності: соціально-політична, економічна та духовна.

В умовах сучасного перехідного періоду молодь перебуває під менш вираженим впливом традиційних форм ідентифікації. Це зумовлено кількома чинниками. По-перше, молодь відзначається високим рівнем адаптивності до змінних умов життя, що забезпечує їй більшу гнучкість у порівнянні з іншими соціальними групами. По-друге, її прихильність до певних цінностей є менш стабільною, що робить молодь більш відкритою до нових ідей. По-третє, радикальні соціальні зміни сприймаються значною частиною молоді як можливість реалізації нових перспектив і як шанс для особистісного і колективного розвитку. По-четверте, молодь як соціально-демографічна група є рухливою та постійно оновлюється, зберігаючи при цьому основні характерні якості, зокрема схильність до глобального мислення та прийняття стратегічних рішень, що за умов глобалізації стає ключовим чинником успішної трансформації українського суспільства.

Підвищена увага до теоретичного дослідження проблем інноваційної діяльності в соціальній сфері пояснюється необхідністю інтеграції українського суспільства та держави до європейського простору. Досягнення європейських стандартів можливе лише через активізацію інноваційних процесів. Впровадження інновацій у сфері соціального управління виступає невід'ємною складовою забезпечення ефективності та конкурентоспроможності національної економіки й усіх сфер соціальної життєдіяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк Л., Поручник А., Савчук В. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації : монографія. Київ : КНЕУ, 2020. 394 с
2. Артемова О.І. Професійна самореалізація особистості в сучасних умовах URL : <https://social-science.uu.edu.ua/article/186>
3. Бандурович О.Ю. Підприємництво і девіантна поведінка // Сучасне суспільство. 1995. - № 1/2. С. 65 – 68.
4. Браун А., Боурн А. Супервізор у соціальній роботі: Супервізія догляду в громаді, денних та стаціонар. установах / Пер. з англ. Т. Семигіної. К. : Унів. Вид-во “Пульсари”. 2003. 240 с.
5. Василенко В.О., Шматько В. Г. Інноваційний менеджмент : навч. посіб. / Київ : Центр навчальної літератури, 2015. 440с.
6. Вострякова В. Ю. Розвиток інноваційного потенціалу підприємства: дис. канд. ек. наук : 08.00.04. Київ, 2016. 187 с.
7. Захарченко В.І., Корсікова М. М., Меркулов М. М. Інноваційний менеджмент: теорія і практика в умовах трансформації економіки: навч. посіб./ Київ: Центр учбової літератури, 2018. 448 с.
8. Іванова І.Б. Програма діяльності центрів ССМ щодо соціальної роботи з дітьми та молоддю з особливими потребами // Соціальна робота з молоддю в Україні: 36. інформ.-метод, матеріалів. К.: Столиця, 1997.С. 63-75.
9. Ілляшенко С. М. Управління інноваційним розвитком: навч. посібник / Суми : ВТД «Університетська книга»; Київ : Видавничий дім «Княгиня Ольга», 2015. 324 с.
10. Інновації у соціальних службах: Навч.-метод, посіб. К.: Пульсари, 2002. 168 с.
11. Інноваційна діяльність молоді: сутність, структура, функції. Вінниця: ВДМУ, 2001. 223 с.
12. Інноваційний механізм управління суб'єктами господарювання. Микитюк П. П. монографія. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ. 2014. 450 с.
13. Менеджмент персоналу. Навчально-методичний посібник за заг. ред. М. М. Шкільняка. Тернопіль. 2021. 334 с.
14. Менеджмент соціальної роботи : підруч. / авт.-упоряд. : Т. Л. Надвинична, С. А. Надвиничний. Тернопіль : ЗУНУ, 2023. 370 с.
15. Семигіна, Т. (2025). Social work education and profession in post-socialist Ukraine (розділ у збірнику). Riga: Baltija Publishing. (Огляд історії,

інституціоналізації та сучасних викликів).

16. Смолюк А. І. Аналіз ефективності коректувальної формування компонентів професійного саморозвитку майбутніх учителів початкової школи. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка / Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2017. № 2. С. 96–102.

17. Соціальна робота з дітьми, молоддю, жінками, різними категоріями сімей : Аналітичний звіт про діяльність центрів соціальних служб для молоді / Упор. Р.Г.Драпушко, С.В. Толстоухова, О.К.Шатохіна, Л.І. Шамрай. К.: УДССМ, 1999. 140с.

18. Соціальна робота: Короткий енцикл. слов. К.: ДЦССМ, 2002. С. 364-365.

19. Твердохлебова Н. Професійна самореалізація особистості та її дослідження в сучасній науці. Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України. Харків. 2018. С. 207–210.

20. Тимощук Г. В. Професійна самореалізація особистості як педагогічна проблема. Наукові записки кафедри педагогіки. № 1(43). 2018. С. 413–421.
URL : <https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/article/view/11963> (дата звернення: 31.12.2022).

21. Тюптя Л.Т. Проектування в соціальній роботі // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Вип.: Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. Т. 47. К.: Вид.дім «Києво-Могилянська академія», 2005. С. 84–87.

22. Тюптя Л.Т., Іванова І.Б. Соціальна робота (теорія і практика): Навч. посіб. — К.: ВМУРОЛ «Україна», 2004. С. 258-263.

23. Фурман, А. В. Теорія освітньої діяльності : концепти і фундаменталії : [мографія]. Тернопіль : Економічна думка, 2010. 392 с.

24. Хоржевська І. Професіоналізм та професійний розвиток особистості. Наука і освіта. №11. 2016. URL : <https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/articles/2016-11-doc/2016-11-st9> (дата звернення: 31.12.2022).

25. Чайка В. М. Теорія і технологія підготовки майбутнього вчителя до саморегуляції педагогічної діяльності : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В.М. Чайка ; Тернопіл. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2006. 43 с.

26. Шуст Н.Б. Інноваційна технологія освітніх систем // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики / Міжвузівський збірник наукових праць. Київ. Запоріжжя - Одеса, 2000. Вип.4. - С. 241-252.
27. Шуст Н.Б. Соціальний механізм соціальної технології діяльності: дослідження інноватики // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики; / Міжвузівський збірник наукових праць. Київ. Запоріжжя - Одеса, 2000. Вип.6. С. 226-240.
28. Banks, S. (2012). *Ethics and Values in Social Work* (4th ed.). Palgrave Macmillan.
29. Decety, J., & Ickes, W. (Eds.). (2009). *The Social Neuroscience of Empathy*. MIT Press.
30. Peter F. Drucker *Innovation and Entrepreneurship*. 1985 Drahomanov Univ. (2022). Professional training of future social workers (аналітичний огляд стандартів і освітніх практик).
31. Frankl, V. E. *Man's Search for Meaning: An Introduction to Logotherapy*. Beacon Press, 2006. 160 p.
32. Freud, S. (1915). *The Unconscious* London: Hogarth (Standard Edition, vol. 14, pp. 159-190).
33. Fromm, Erich. *Escape from Freedom*. New York: Farrar & Rinehart, 1941. 257 p.
34. Fromm, Erich. *To Have or To Be?* New York: Harper & Row, 1976. 176 p.
35. Garnsey, P. Religious toleration in classical antiquity. Persecution and toleration. Padstow :T. J. Press add., 1984. – P. 1-12
36. Gerdes, K. E., & Segal, E. A. (2011). Importance of empathy for social work practice. *Journal of Social Work Education*, 47(2), 237–252.
37. Haustein H., Meier H. *Innovation Glossary*. – Oxford , N.Y. , Toronto , Sydney , Frankfurt , 1986.
38. IFSW / IASSW. (2018). *Global Social Work Statement of Ethical Principles*. magnanimitas.cz
39. Lazarus, R., & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*. New York: Springer.
40. Maslow A. H. *Motivation and Personality*. New York, NY: Harper & Row Publishers, 1954.
41. Mellibruda J. Wyzwania dla polskiej tolerancji: tolerancja czy nierozróżniona pobłażliwość» <http://polskatolerancja.tezeusz.pl>

42. Michael Walzer. *On Toleration*. Yale University Press, 1997 (нове видання). ISBN: 978-0-300-07600-4.

43. Moscovici, S. *The phenomenon of social representations*. Cambridge University Press, 1984.]

44. Myers, I. B., McCaulley, M. H., Quenk, N. L., & Hammer, A. L. *The MBTI® Manual: A Guide to the Development and Use of the Myers-Briggs Type Indicator®* (3rd ed.). Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press. 1998. ISBN 978-0-89106-130-3.

45. Payne, M. (2014). *Modern Social Work Theory* (4th ed.). Palgrave Macmillan.

46. Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5), 751–783.

47. Rainer Forst. *Toleration in Conflict: Past and Present*. Cambridge University Press, 2013. DOI/ISBN: 978-0-521-88577-5.

48. Rosenbach, M. *Tugenden oder Werte? Toleranz. Kardinaltugend der Demokratie* URL: [http://bebis.cidsnet.de/weierbildung-sps/allgemein/bausteine/erziehung.Werte Erziehung/Toleranz/htm](http://bebis.cidsnet.de/weierbildung-sps/allgemein/bausteine/erziehung.Werte%20Erziehung/Toleranz/htm).

49. Rotter, J. B. *Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement*. Psychological Monographs, 1966.

50. Schumpeter, J. A. *The theory of economic development; an inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle*. Cambridge, Mass., Harvard University Press. 1934. 255 p.

51. Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J. *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorization Theory*. Oxford: Blackwell, 1987.

52. UNESCO. *Declaration of Principles on Tolerance*. Adopted by the General Conference of UNESCO, 16 November 1995. URL: <https://www.oas.org/dil/1995%20Declaration%20of%20Principles%20on%20Tolerance%20UNESCO.pdf>

53. Weiner, B. *Judgments of Responsibility: A Foundation for a Theory of Social Conduct*. New York: Guilford Press, 1995.

54. Morin, E. *La Méthode* (Tom 1–6). Morin, Edgar. *La Méthode. 1: La nature de la nature*. Paris: Éditions du Seuil, 1977. ISBN: 9782020041569.

55. Lenoir, René (1974). *Les Exclus: Un Français sur dix*. Paris: Seuil. URL <https://www.seuil.com/ouvrage/les-exclus-rene-lenoir/9782020049411>